

MONOGRAFIES I RECERQUES

Assaig i assagistes a Catalunya: del marxisme a la postmodernitat

Xavier Filella

HISTORIADOR

ABSTRACT

L'autor revisa l'evolució de l'assaig català des de finals dels anys seixanta, en el moment de màxim auge del marxisme a Catalunya, fins a l'adveniment de la postmodernitat. La contracultura, el nacionalisme i els nous moviments socials emmarquen aquesta evolució que, finalment, va tenir en el Col·legi de Filosofia el seu punt culminant.

Paraules clau: assaig català, història de les idees, marxisme, contracultura, nacionalisme, Col·legi de Filosofia.

ABSTRACT

The author reviews the evolution of the Catalan essay since the late sixties, at the time of maximum rise of Marxism in Catalonia, until the advent of post-modernity. Counterculture, nationalism and the new social movements framing this evolution that, finally, culminated in the Col·legi de Filosofia.

Key words: Catalan essay, The history of ideas, Marxism, Counterculture, Nationalism, Col·legi de Filosofia.

Introducció

Als anys seixanta del segle passat, l'assaig català va viure una profunda renovació que s'emmarcava dins del general redreçament de la cultura catalana després dels foscos anys de postguerra. Les aportacions de relleu s'havien reduït a les reflexions sobre el sentir de Catalunya de Josep Ferrater

Mora, Josep Trueta i, una mica més endavant, Jaume Vicens Vives. En certa manera, la publicació per part de Vicens de *Notícia de Catalunya* l'any 1954 marca l'inici de la renovació que acabaria quallant als anys seixanta. L'any següent Joan Fuster publicava *El descrèdit de la realitat*, al qual el valencià havia d'afegir en anys posteriors des de *Nosaltres, els valencians* fins a *Qüestió de noms* i *El País Valencià*. D'igual manera, en la dècada dels seixanta es van publicar obres prestigioses, i sovint polèmiques, de nous assagistes com Francesc Candel (*Els altres catalans*), Josep Benet (*Maragall i la Setmana Tràgica*), Jordi Solé Tura (*Catalanisme i revolució burgesa*), Maria Aurèlia Capmany (*La dona a Catalunya*), Xavier Rubert de Ventós (*Teoria de la sensibilitat*), Alexandre Cirici (*L'art català contemporani*) i Antoni Badia i Margarit (*Llengua i cultura als Països Catalans*).

Les seves aportacions havien de servir per revitalitzar l'assaig català, de manera que al principi dels setanta la situació era ben diferent de la de deu anys enrere. La diversitat i quantia dels assaigs publicats per les editorials catalanes al llarg dels anys setanta serveix per il·lustrar que, en aquest àmbit, s'havia aconseguit un mínim de normalitat. Edicions 62, particularment a través de la col·lecció Llibres a l'abast, va promoure en gran manera la consolidació de l'assaig en català, a la vegada que acostava els catalans als debats i les idees més actuals per mitjà de la traducció d'assagistes estrangers de renom, des de Bertrand Russell i André Gorz fins a Simone de Beauvoir i Herbert Marcuse. Altres editorials, com ara Nova Terra, Laia, La Magrana o Edicions Tres i Quatre en català i Anagrama o Kairós en castellà, completaven aquest vigorós panorama.

D'altra banda, la creació de nous premis literaris va permetre disposar de plataformes des de les quals difondre el nou assaig i els nous assagistes que començaven a vitalitzar el pensament català. Des del premi Joan Fuster (1972) i el Joan Estelrich (1973) fins al premi Xarxa (1978), entre els convocats en català, i el premi Anagrama (1973), entre els convocats en castellà, van complir aquesta funció de redreçament de l'assagística catalana al llarg dels anys setanta.

L'objectiu d'aquest article és presentar, de forma sistematitzada en relació amb els principals corrents ideològics del període, una revisió de la producció assagística catalana, que inclou des del moment de l'auge del marxisme, al principi dels anys setanta del segle passat, fins a l'adveniment de la postmodernitat, a començaments dels vuitanta.

Auge i declivi del marxisme

Malgrat els límits imposats per la dictadura, la publicació d'obres d'inspiració marxista no era un fet extraordinari a la Catalunya del principi dels setanta. A més d'obres de Marx i Engels, es publicaven autors contemporanis de les diferents tendències del marxisme, des de l'estructuralisme d'Althusser fins al freudomarxisme de Fromm, passant pels autors de l'Escola de Frankfurt – Marcuse principalment– i autors fins a cert punt heterodoxos com Antonio Gramsci –redescobert des del final dels seixanta gràcies a les traduccions de Jordi Solé Tura i Manuel Sacristán– i György Lukács.

Tot i això, la publicació de les obres senyeres del marxisme hauria d'esperar fins a la mort del general Franco. L'any 1976 La Magrana editava, en traducció de Jordi Moners, el *Manifest del Partit Comunista*, i aquest mateix any Grijalbo iniciava, de la mà de Manuel Sacristán, la publicació de la traducció castellana d'*El Capital*, obra que no es traduiria al català fins a l'any 1983, en un moment en què, com assenyalava el mateix Sacristán en el pròleg que encapçalava el volum, “no es pot considerar de massa predicament de l'obra del seu autor”.¹ Justament, la figura de Manuel Sacristán, director de la revista *Nous Horitzons* entre 1967 i 1971, va ser clau en el desplegament del marxisme a Catalunya, tant per la seva tasca docent com per la d'intel·lectual combatiu, fet que li va costar l'expulsió de la Universitat de Barcelona l'any 1966.

Lentament, el discurs marxista va anar imposant, a partir de mitjan anys seixanta, la seva hegemonia en el món cultural català. Entre els membres d'aquest ampli grup d'intel·lectuals que van contribuir a difondre el marxisme en el nostre país, hi havia l'escriptor i periodista Manuel Vázquez Montalbán, l'historiador Josep Fontana, el sociolingüista Francesc Vallverdú, els editors Josep M. Castellet i Alfons C. Comin, i el futur ministre de Cultura espanyol Jordi Solé Tura.

Precisament, Jordi Solé Tura va motivar un profund i perllongat debat sobre els orígens del catalanisme en publicar l'any 1967 *Catalanisme i revolució burgesa*, un polèmic assaig en què el polític comunista vinculava el catalanisme a l'acció de la burgesia i, específicament, al seu fracàs en l'intent de fer una revolució burgesa a Espanya. No menys rellevants van ser les aportacions de Francesc Vallverdú, que l'any 1972 guanyava el premi

¹ M. SACRISTÁN, «Pròleg» a *El Capital*, Barcelona, Edicions 62, 1983, pàg. 5.

d'assaig Joan Fuster amb *El fet lingüístic com a fet social*, o les del prolífic Manuel Vázquez Montalbán, qui, a més de per les seves obres sobre la dictadura franquista (*Diccionario del franquismo*, 1977; *Los demonios familiares de Franco*, 1978), va sobresortir pels seus estudis sobre la informació (*Informe sobre la información*, 1963; *Historia y comunicación social*, 1980) i l'imperialisme (*La penetración americana en España*, 1974; *¿Qué es el imperialismo?*, 1976). Caldria esmentar encara les aportacions d'Alfons C. Comín, editor de Nova Terra i Laia i un dels fundadors de Cristians pel Socialisme (1973), qui, amb títols com *Cristianos en el Partido, comunistas en la Iglesia* (1977), deixava constància del compromís social d'un ampli sector del catolicisme que incloïa sacerdots com ara Lluís M. Xirinaes, Jordi Llimona, Josep Dalmau o Joan N. García-Nieto.

Els excel·lents resultats electorals del PSC i el PSUC en les eleccions del 15 de juny de 1977 marquen el zenit de la influència marxista en el món cultural català. Dos anys després la situació s'havia capgirat. El progressiu abandonament del marxisme per part dels socialistes a partir del 1979 i la fallida del món soviètic, particularment arran de la invasió d'Afganistan per la Unió Soviètica l'any 1979, van obrir un període de desorientació de l'esquerra, que veia com, a més del model soviètic, feia fallida el propi estat del benestar. La crisi del marxisme era paral·lela a la revitalització del pensament neoliberal, evidenciada en la recuperació de les obres de Popper i Hayek i, en concret, en les victòries electorals de Margaret Thatcher (1979) i Ronald Reagan (1980).

Els anys vuitanta van ser anys de reflexió per a l'esquerra, que intentava retrobar la seva identitat i refer el seu projecte polític. En alguns casos, la reflexió es feia sense abandonar, malgrat la crisi, el marc marxista, com ho expressava l'historiador Josep Fontana, que, des de les pàgines d'*Historia* (1982), s'interrogava sobre "*la línea que conduzca del presente hacia el socialismo*" i afirmava que "*de lo que se trata es de seguir utilizando las herramientas de análisis que nos proporcionó el marxismo, y todo lo que se les pueda añadir, en la tarea de comprender correctamente el mundo de hoy para denunciar lo que necesita ser cambiado*".² Per la seva banda, el filòsof Manuel Sacristán, que no havia combregat amb les

² J. FONTANA, *Historia*, Barcelona, Crítica, 1982, pàg. 261.

tesis eurocomunistes defensades pel Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC) per considerar que “no es una estrategia al socialismo”³, va desenvolupar, sobretot a partir del 1979, un radicalisme crític que incorporava una nova sensibilitat per l’ecologisme, el pacifisme i el feminisme, que trobava la seva expressió en la revista *Mientras tanto*, que ell mateix va fundar l’any 1979. Bona part dels textos que reflecteixen aquest replantejament es van publicar dos anys després de la seva mort a *Pacifismo, ecología y política alternativa* (1987).

La crisi de civilització i les noves amenaces per a la supervivència del planeta són també a l’origen de la reflexió que el valencià Ernest Garcia, secretari general del Partit Comunista del País Valencià (PCPV) entre gener de 1979 i setembre de 1980, presentava a *Les cendres de maig*, obra guardonada l’any 1983 amb el premi d’assaig Joan Fuster. Garcia, que va ser expulsat del PCPV al final de 1981, recollia els arguments de l’incipient ecologisme del principi dels vuitanta i sostenia que, en endavant, caldria estar atents a “la irrupció de noves classes subalternes: les dones, les minories ètniques, els joves” i a nous problemes com “l’alliberament-desplaçament massiu de força de treball”. Tot plegat exigia, al seu entendre, una “altra democràcia” en què convergien nous principis com “descentralització, autogestió i democràcia”,⁴ amb els quals Ernest Garcia s’acostava als plantejaments dels llavors emergents nous moviments socials.

A mitjan anys vuitanta, doncs, el marxisme es debatia en plena crisi ideològica i electoral, un cop el PSUC havia perdut bona part dels seus sufragis i esdevenia una força marginal de la política catalana. D’altra banda, la controvertida invasió d’Afganistan, la ineficàcia econòmica i la burocratització dels sistema feien de la Unió Soviètica un referent cada cop menys atractiu. L’ascens de Mikhaïl Gorbtxov a la cúpula del poder soviètic l’any 1985 i la política de *glasnost* i *perestroika* endegades l’any següent obrien el camí a un profund replantejament del comunisme que va conduir ben aviat a la seva desfeta. El comunisme català havia de reconsiderar els seus plantejaments, que, en bona part, seguint el camí de les reflexions empreses per Manuel Sacristán i Ernest Garcia, el portarien a apropar-se a l’ecologisme i a altres moviments alternatius.

³ M. SACRISTÁN, *Panfletos y materiales II*, Barcelona, Icaria, 1985, pàg. 199.

⁴ E. GARCIA, *Les cendres de maig*, València, Tres i Quatre, 1983, pàg. 169, 170 i 181.

Contracultura: de les traduccions de Kairós a Lluís Racionero

Al llarg dels anys seixanta del segle passat es va anar afermant arreu de les societats occidentals un progressiu protagonisme de la joventut, que va acabar promovent un profund canvi en el comportament i els costums. Eric Hobsbawm ho ha descrit com “*el triomf de l'individu sobre la societat, o, millor, com la ruptura dels fils que fins llavors havien imbricat els individus en el teixit social*”.⁵ Les protestes estudiantils nord-americanes o el Maig francès, de fet, no van ser altra cosa que l'exponent d'una revolta que exigia la il·limitada autonomia del desig individual. De mica en mica, i en paral·lel amb l'hegemonia marxista, es va anar conformant un llibertarisme iconoclasta que expressava el seu rebuig de la societat de consum.

El nou ideari contracultural va arribar a Catalunya a través de l'editorial Kairós, que l'enginyer i filòsof Salvador Pániker havia fundat l'any 1964. L'any 1970 Kairós obria una col·lecció dedicada a aquest nou corrent de pensament amb la publicació d'*El nacimiento de una contracultura*, del nord-americà Theodore Roszak. L'obra, que duia per subtítol *Reflexiones sobre la sociedad tecnocrática y su oposición juvenil*, relatava la formació d'un moviment juvenil de contestació que s'articulava com “*una cultura tan radicalmente desafiliada o desafecta a los principios y valores fundamentales de nuestra sociedad, que a muchos no les parece siquiera una cultura, sino que va adquiriendo la alarmante apariencia de una invasión bárbara*”.⁶ La sexualitat lliure, el gust pel *happening*, l'estil espontani, la fascinació per les drogues al·lucinògenes o la celebració d'una llibertat radical eren els nous valors que el moviment contracultural oposava a la tecnocràcia dominant, i que Roszak descrivia com una nova arremesa contra el temple d'Apol·lo.

La publicació d'*El nacimiento de una contracultura* va ser continuada per Kairós amb un seguit de llibres que introduïen l'ideari contracultural a Catalunya. María José Ragué, que havia viscut a Berkeley entre 1969 i 1971, publicava *California trip* (1971), un llibre de reportatges i entrevistes amb activistes contraculturals, i seleccionava un seguit de textos feministes a *Hablan las women's Lib* (1972). Per la seva banda, Lluís Racionero

⁵ E. HOBSBAWM, *Historia del siglo XX*, Barcelona, Crítica, 2000, pàg. 336.

⁶ T. ROSZAK, *El nacimiento de una contracultura*, Barcelona, Kairós, 1970, pàg. 57.

compendiava textos de Brown, Cohn-Bendit, Fromm, Laing, Marcuse, Mascaró i Slater a *Ensayos sobre el apocalipsis* (1973). En una línia no gaire diferent, Josep M. Carandell, a partir de la seva experiència a Berlín, publicava a Tusquets el llibre *Las comunas: una alternativa a la familia* (1972), en què presentava les comunes com “una salida óptima, no sólo al estancamiento de la familia, sino también a toda la vida social”, que havia de permetre “la superación de la llamada civilización industrial que comprende la capitalista y la socialista en cuanto ambas se conciben como industriales, de consumo, burocratizadas y autoritarias”.⁷

La política de traduccions empresa per Editorial Kairós al principi dels anys setanta –que incloïa, entre altres autors, Alan Watts, Thomas Merton i Kakuzo Okakura– va ser, doncs, clau per impulsar la difusió del pensament contracultural a Catalunya. La vitalitat d’aquest moviment es va fer evident amb la publicació l’any 1977 per part de Lluís Racionero de *Filosofías del underground*, obra que havia quedat finalista en l’edició de 1976 del premi Anagrama d’assaig i probablement la formulació més rigorosa del contraculturalisme català. L’autor expressava les seves diferències amb el marxisme, ja que si “por un lado combate las condiciones materiales del capitalismo, acepta por otra las condiciones mentales que hicieron posible ese capitalismo, que son el racionalismo cartesiano y el monopolio del conocimiento por el método científico”. Així les coses, Racionero subratllava que l’anarquisme era “la forma que encarna con mayor fidelidad la proyección política moderna del underground”, perquè, segons deia, “hoy en día, tanto en el consumismo como en el comunismo, hay una tendencia antihumana que amenaza la libertad: es la tendencia a la anulación de la individualidad”.⁸

D’altra banda, l’autor introduïa en la seva argumentació “el deterioro ambiental y la polución causados por la tecnología industrial”, i sostenia, seguint Schumacher, la necessitat d’endegar processos de descentralització que, a la fi, determinarien una economia humanista en què “lo que importaría no es la cantidad de artículos producidos, sino lo que le pasa al hombre mientras está

⁷ J. M. CARANDELL, *Las comunas: una alternativa a la familia*, Barcelona, Tusquets, 1972, pàg. 13 i 32.

⁸ L. RACIONERO, *Filosofías del underground*, Barcelona, Anagrama, 1977, pàg. 29, 65 i 67.

trabajando”.⁹ Algunes d'aquestes idees serien més endavant detalladament argumentades a *Del paro al ocio*, obra guardonada l'any 1983 amb el premi Anagrama d'assaig. Racionero sostenia en aquest assaig que “*la crisis del petróleo que sacudió los felices 70 y aún persiste amenazadoramente no es un problema técnico, sino filosófico*”. L'autor afirmava que “*el actual sistema económico es bárbaro*” i, després de qüestionar “*el alienado y agresivo homo oeconomicus*”,¹⁰ proposava substituir els excessos i les contradiccions de la dominant mentalitat utilitarista per un nou model basat en el creixement zero, posant l'èmfasi en la qualitat i la descentralització.

La proposta de Racionero partia de la “*concepción de la ciudad en el sentido mediterráneo, es decir, como ágora de encuentro a escala humana, en vez de la ciudad como campamento industrial y pasillo de negocios que han propiciado los bárbaros del Norte*”. L'obra apostava per un “*cambio radical en los valores y pautas de comportamiento*”,¹¹ que l'autor acabaria d'argumentar a *La Mediterrània i els bàrbars del Nord* (1985), un assaig en què, certament, la influència de l'ideari contracultural era ja residual, però que seguia propugnant la necessitat de superar “*la disparitat alarmant entre tecnología i civilització*”. La situació, explicava en aquest assaig Racionero, exigia “*un replantejament dels valors culturals que dirigeixen l'aplicació de la tecnologia, tot acceptant que els valors utilitaristes i puritans assajats pels països nòrdics han menat el món a la vora del caos*”. Tan sols, conclouia l'autor, “*la tradició mediterrània de mesura i d'harmonia pot aportar pautes humanístiques que suggereixin escales de valors nous*” i, en definitiva, aturar “*la fal·làcia del desenvolupament sense mesura, la racionalitat agressiva i el treball com a fi en si mateix*”.¹²

Nacionalisme i nacionalistes: catalanisme popular i catalanisme catòlic

En bona part, la renovació ideològica del nacionalisme respecte al catalanisme d'avantguerra s'havia produït ja en la primera meitat dels anys seixanta, etapa en què van confluïr des de la codificació d'un nacionalisme

⁹ *Ibidem*, p. 71 i 72.

¹⁰ L. RACIONERO, *Del paro al ocio*, Barcelona, Anagrama, 1983, pàg. 17, 20 i 22.

¹¹ *Ibidem.*, pàg. 61 i 125.

¹² L. RACIONERO, *La Mediterrània i els bàrbars del Nord*, Barcelona, Edicions 62, 2001, pàg. 20, 234 i 10.

catòlic per part de Jordi Pujol fins a les aportacions de Francesc Candel i Joan Fuster, que redimensionaven, amb *Els altres catalans* (1964) i *Nosaltres, els valencians* (1962), respectivament, els mateixos límits de la societat catalana. Candel, ell mateix un immigrant, aprofundia la reflexió sobre la immigració iniciada pel mateix Pujol en els anys cinquanta i fonamentava el futur de la comunitat catalana en la mútua comprensió que havia de presidir el diàleg entre vells i nous catalans. Fuster, per la seva banda, remarcava, des del País Valencià, una definició àmplia de la catalanitat que recordava que “*hi ha més catalans*” més enllà de la Catalunya estricta. Candel, fent de la integració molt més que la simple assimilació i subratllant el desenvolupament social com l'eix d'una efectiva política d'integració, i Fuster, qualificant-se com un “*català de València*”¹³ i fent dels Països Catalans la “*comunitat supraregional on ha de realitzar-se llur plenitud de poble*”,¹⁴ introduïen dues qüestions que havien de ser clau en la vertebració de la ideologia nacional de l'antifranquisme en els anys setanta.

Nogensmenys, la incidència del Maig francès, l'exemple dels moviments d'alliberament nacional del Tercer Món i la influència de l'occità Robert Lafont, que desenvolupava en les seves obres les idees de colonialisme interior i d'alienació nacional, van ser decisius en el desplegament d'un catalanisme popular que acabaria relligant, des del final dels seixanta, la màxima radicalitat nacional amb la reivindicació de classe, superant així l'aparent oposició entre nacionalisme i socialisme.

El debat historiogràfic sobre els orígens del catalanisme es va enriquir al principi dels anys setanta amb noves aportacions que polemitzaven amb la interpretació del catalanisme que havia presentat el marxisme durant la dècada anterior. La reflexió teòrica impulsada pel PSUC amb el document *El problema nacional català* (1961) i la posterior publicació de *Catalanisme i revolució burgesa* per part de Jordi Solé Tura (1967) havien anat definint el nacionalisme com el resultat de les diferències estructurals entre Catalunya i la resta d'Espanya, i de la incapacitat de la burgesia catalana per fer la revolució en el marc espanyol.

La publicació l'any 1970, per part de Fèlix Cucurull, d'*Orígens i evolució del federalisme català* qüestionava les tesis defensades per Solé Tura

¹³ J. FUSTER, «Hi ha més catalans encara», a: J. FUSTER, *Contra el nacionalisme espanyol*, Barcelona, Curial, 2004, pàg. 53-54.

¹⁴ J. FUSTER, *Nosaltres, els valencians*, Barcelona, Edicions 62, 1984, pàg. 109.

en documentar extensament “un panorama del catalanisme força diferent del que ens havien presentat fins ara”.¹⁵ Cucurull delimitava l'actuació dels federals al llarg del segle XIX, i refutava la vinculació entre nacionalisme i burgesia defensada per Solé Tura. L'obra documentava les nombroses aportacions doctrinals que, des d'Antoni Puigblanch fins a Domènec Martí i Julià, passant per Baldomer Lostau i, sobretot, Josep Narcís Roca i Farreras, conformaven un catalanisme progressista que poc s'adeia amb la concepció canònica que vinculava el desvetllament nacionalista a l'acció de la burgesia. Probablement, l'aspecte més destacat d'aquest assaig era la caracterització del dirigent federal Josep Narcís Roca i Farreras, que Cucurull recuperava d'un absolut oblit i que, més endavant, acabaria de perfilar des de les pàgines de la ulterior *Panoràmica del nacionalisme català* (1975).

Una conclusió semblant argumentava Josep A. González Casanova a *Federalisme i autonomia a Catalunya (1868-1938)*, un recull de documents jurídics sobre els projectes d'organització autonòmica o federal elaborats a Catalunya. L'obra, publicada el 1974, valorava “que a Catalunya es produïssin els dos grans moviments antiestatals de l'època” i que totes dues forces –carlisme i republicanisme demòcrata– “acollissin les formulacions particularistes (foralisme i federalisme) a partir d'una tradició històrica i d'una consciència de grup cada cop més clara”.¹⁶

No menys significativa va ser l'aportació que l'historiador Josep Termes va fer en el Col·loqui d'Historiadors de maig de 1974, en què criticava les insuficiències de la historiografia marxista per interpretar el nacionalisme. Explícitament, Termes criticava en la seva intervenció la línia historiogràfica “que podria anar des de Vilar a Fontana passant per Solé Tura”, i afirmava que “el fet nacional és molt més un fet de les classes populars que no pas de les respectives burgesies d'aquests països”.¹⁷ Termes desplegaria posteriorment aquests arguments en un conjunt de

¹⁵ F. CUCURULL, *Orígens i evolució del federalisme català*, Barcelona, Rafael Salvà, 1970, pàg. 13.

¹⁶ J. A. GONZÁLEZ CASANOVA, *Federalisme i autonomia a Catalunya (1868-1938)*, Barcelona, Curial, 1974, pàg. 70.

¹⁷ J. TERMES, «El nacionalisme català. Problemes d'interpretació», a: *Col·loqui d'historiadors*, Barcelona, 1974. Posteriorment publicat a J. TERMES, *La immigració a Catalunya i altres estudis del nacionalisme català*, Barcelona, Empúries, 1984.

llibres que inclouen des de *Federalismo, anarcosindicalismo y capitalismo* (1976) i *La immigració a Catalunya i altres estudis d'història del nacionalisme català* (1984) fins als recents *Història del catalanisme fins al 1923* (2000) i *La catalanitat obrera* (2007).

La divulgació d'aquesta nova historiografia coincidia en el temps amb el progressiu afermament d'un catalanisme progressista que va tenir la seva màxima expressió en l'Assemblea de Catalunya (1971). La constitució de l'Assemblea de Catalunya no tan sols culminava els esforços unitaris de l'oposició antifranquista, sinó que també completava la renovació ideològica del catalanisme i establia un programa comú que articulava les reivindicacions socials i nacionals de l'oposició democràtica. Uns anys després, el Congrés de Cultura Catalana (1975) traslladaria l'ideari de catalanisme popular de l'Assemblea més enllà de l'àmbit estrictament polític i definiria, a través de les seves resolucions i documents, un veritable programa d'actuació per refer el país a la sortida del franquisme.

La reflexió sobre Catalunya i el catalanisme va ser també una de les línies amb més presència de l'assagística catalana d'aquest període. Inclou des d'obres col·lectives com *Ictineu. Diccionari de ciències de la societat als Països Catalans* (1979) i la *Història dels Països Catalans* (1981), dirigida per Albert Balcells, fins a reculls de conferències com ara *Les terceres vies a Europa* (1975), *Debat sobre els Països Catalans* (1977) i *Catalunya: una comunitat? Col·loqui sobre les conseqüències del fet migratori* (1979). Nogensmenys, assagistes com Ernest Lluch, que definia programàticament la reivindicació nacional del Partit Socialista de Catalunya (PSC-C) en el volum col·lectiu *Per una resposta socialista* (1977); Rafael Ribó, amb *Sobre el fet nacional. Catalunya, Països Catalans, Estat espanyol* (1977); l'esmentat Fèlix Cucurull, amb *Consciència nacional i alliberament* (1978), i Josep M. Muntaner i Pasqual, amb *Cap a una economia dels Països Catalans* (1979), deixaven constància de les múltiples mirades amb què l'assagística catalana encarava la reflexió sobre la qüestió nacional al llarg dels anys setanta.

Probablement, un dels factors més decisius que es va produir en la segona meitat dels anys setanta va ser la definitiva fixació del pensament polític de Jordi Pujol. Successivament, es van editar *La immigració, problema i esperança de Catalunya* (1976), *Des dels turons a l'altra banda del riu* (1978) i *Construir Catalunya* (1980), obres que en el seu moment havien tingut una difusió limitada a la clandestinitat. El primer d'aquests volums

havia estat escrit per Pujol l'any 1958 després de viatjar per Andalusia i Extremadura amb l'objectiu de conèixer les causes de la immigració, i plantejava una doctrina integracionista que l'autor resumia en la frase "*català és tot home que viu i treballa a Catalunya, i que amb el seu treball, amb el seu esforç ajuda a fer Catalunya*".¹⁸ A *Des dels turons a l'altra banda del riu*, Pujol recollia els escrits de presó que havia redactat entre mitjan 1961 i octubre de 1962, i hi desplegava el transcendentalisme patriòtic i religiós que sempre ha estat el contrapunt que ha sostingut el seu pragmatisme polític.

Probablement, de totes tres, l'obra amb un més alt contingut polític era *Construir Catalunya*, que reunia un seguit de textos escrits entre 1964 i 1965. En aquest llibre, Pujol, que resseguia de prop el personalisme de Mounier, afirmava "*el contingut comunitari*" del seu nacionalisme i el fonamentava en "*uns principis exigents de justícia social i de promoció humana*". El comunitarisme de Pujol considerava que "*és un dret bàsic de l'home pertànyer a una comunitat nacional capaç d'afaiçonar-lo mentalment i espiritualment i capaç, per tant, de fer-ne un home amb personalitat pròpia*". El seu nacionalisme esdevenia així un personalisme que partia de "*la constatació que l'home, és a dir, l'home concret, no pot arribar a produir-se plenament si no és dintre una comunitat nacional*".¹⁹ Aquests principis fonamentaven el substrat amb què Pujol havia emprès el seu salt a la política, després dels anys de "fer país", i que, finalment, l'havien de conduir al govern de la Generalitat un cop aconseguida la victòria en les eleccions autonòmiques de 1980. En certa manera, a partir d'aquesta data, el catalanisme catòlic, revestit de pragmàtic interclassisme, prenia el relleu del catalanisme popular.

Els nous moviments socials

Els nous moviments socials europeus van sorgir als anys setanta en resposta a una creixent demanda d'autonomia organitzativa davant la progressiva crisi del sistema polític dominant. La participació política, la mobilització i la protesta es van convertir en els eixos d'un nou comportament polític contestatari, que tenia les arrels en el moviment estudiantil del final

¹⁸ J. PUJOL, *La immigració, problema i esperança de Catalunya*, Barcelona, Nova Terra, 1976, pàg. 69.

¹⁹ J. PUJOL, *Construir Catalunya*, Barcelona, Pòrtic, 1980, pàg. 49, 153 i 277.

dels seixanta i en l'emergència de nous valors generacionals, centrats en la qualitat de vida, el desenvolupament cultural i el respecte pel medi ambient. Els nous moviments socials s'estructuraven com moviments monotemàtics, entre els quals destaquen el feminisme, l'ecologisme i el pacifisme. Tots tres moviments es van fer notar en l'efervescent Catalunya dels setanta, on igualment es va desenvolupar un fort moviment veïnal que, tant pels seus continguts com pel seu model organitzatiu, tenia molts punts de contacte amb els nous moviments socials.

El moviment veïnal va ser especialment actiu a la ciutat de Barcelona i la seva rogalia, en bona part a conseqüència de la flagrant especulació que va caracteritzar el seu creixement al llarg del franquisme. Ho constataven Francesc Martí i Eduard Moreno a *Barcelona ¿a donde vas?*, un combatiu assaig que examinava, entre altres moltes qüestions, els projectes d'una Exposició Universal per al 1982 que havia de promoure el creixement de Barcelona cap al Vallès; la construcció dels túnels del Tibidabo i dels cinturons de ronda, que els autors qualificaven de “*vías rápidas a la plusvalía*”; el Pla de la Ribera, una “*cirugía urbanística aplicada sobre un sector del cuerpo de la urbe, cuyo resultado apetecido es el mejoramiento económico de dicho sector en beneficio de sus cirujanos*”, o la notícia que “*Barcelona podría presentar su candidatura a los Juegos Olímpicos de 1984*”.²⁰

La publicació l'any 1966 de *La dona a Catalunya*, de Maria Aurèlia Capmany, obria el debat sobre el paper de la dona en la societat catalana, que als anys setanta fructificaria amb l'organització, l'any 1976, de les Jornades Catalanes de la Dona. La publicació del volum col·lectiu *Dona i societat a la Catalunya actual*, l'any 1978, oferia, de la mà d'autores com Maria Aurèlia Capmany, Magda Oranich, Isabel Clara Simó i Anna Balletbó, una panoràmica dels problemes específics de la dona dins la societat catalana a la sortida del franquisme. Els treballs de la historiadora Mary Nash, autora de *Mujeres libres* (1975) i *Mujer y movimiento obrero en España* (1981), completaven, des d'una perspectiva historiogràfica, la reflexió sobre la situació de la dona catalana, en un moment en què el seu alliberament avançava en paral·lel al desplegament de la reforma política espanyola, que, de mica en mica, introduïa uns canvis legislatius que havien de conduir a la igualació de drets entre homes i dones.

²⁰ F. MARTÍ i E. MORENO, *Barcelona ¿a donde vas?*, Barcelona, Editorial Diosa, 1974, pàg. 55, 56 i 69.

Per la seva banda, pacifistes i ecologistes van coincidir en moltes de les seves reivindicacions, impulsades tant per l'objecció de consciència i el rebuig al militarisme com per una creixent consciència de la degradació mediambiental i el perill nuclear. L'ecologisme, a diferència d'un pacifisme que no va oferir un desplegament d'abast assagístic del seu ideari, va destacar des de mitjan anys setanta a través d'un seguit d'obres de caire ambientalista, que, ben aviat, van fer el salt des de l'estudi de l'ecologia i la preocupació pel medi ambient fins a un actiu ecologisme.

Una de les primeres reflexions sobre l'estat del patrimoni natural català va ser *Natura, ús o abús?* (1976), que recollia les aportacions de diversos especialistes sota la coordinació de Ramon Folch i Guillen. El volum, que es presentava com a *Llibre blanc de la gestió de la natura als Països Catalans*, recollia les dades de contaminació i sobreexplotació del territori català, i subratllava els greus desequilibris inherents al procés de desenvolupament. L'obra remarcava la impugnació a "*les societats d'expansionisme il·limitat*" que "*encara que creixin en benefici –si més no teòricament– de les masses populars, són, avui, retardatàries i injustes*".²¹

La preocupació pel medi ambient obria un camí que els periodistes Xavier Garcia, Jaume Reixach i Santiago Vilanova confirmaven amb la publicació d'*El combat ecologista a Catalunya*, volum que va ser premiat amb el guardó Xarxa d'assaig l'any 1978. L'obra, que refutava tant "*el model de producció capitalista*" com el "*socialisme burocràtic*", deixava constància dels trets característics de l'ecologisme, que els autors resumien en un seguit de propostes que incloïen "*autonomia, descentralització, autogestió, tecnologies suaus, demografia a escala humana, antiproductivisme*", i que sintetitzaven en un breu articulat programàtic que incloïa "*produir millor treballant menys*", "*consumir millor*", "*protegir la vida*", "*ésser lliures*" i "*ajudar el Tercer Món*".²² El seu assaig donaria pas a ulteriors reflexions, que van des de *L'econacionalisme* (1981), de Santiago Vilanova, i *Supervivència 2000* (1983), de Xavier Garcia, fins a *L'ecologisme i l'economia* (1984), de Joan Martínez Alier.

²¹ R. FOLCH I GUILLEN, «Presentació» a *Natura, ús o abús?*, Barcelona, Barcino, 1976, pàg. 13-14.

²² X. GARCIA, J. REIXAC i S. VILANOVA, *El combat ecologista a Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1979, pàg. 245, 216, 237 i 238.

De l'adveniment de la societat postindustrial al Col·legi de Filosofia

Des de mitjan anys setanta s'observa la progressiva consolidació d'un grup de joves filòsofs que posa de manifest l'arrelament a Catalunya dels nous corrents de pensament, que anaven des de la sociologia més recent –de Daniel Bell i Alain Touraine a Richard Sennett– a l'interès per l'estètica i el retrobament de Nietzsche. En certa manera, alguns assagistes catalans –des de Salvador Giner fins a Joaquim Molas i Joan Fuster– ja havien avançat al principi de la dècada les notòries transformacions de la societat catalana, abocada a viure el trànsit cap a una societat de tipus postindustrial. Així, el sociòleg Salvador Giner constata a *L'estructura social de la llibertat* (1971) uns “*canvis estructurals prou profunds*” per replantejar la “*plausibilitat de la revolució proletària*”,²³ mentre que Joaquim Molas i Joan Fuster examinaven, des de les pàgines d'*Una cultura en crisi* (1971) i *Babels i babilònies* (1972), la incidència d'aquestes transformacions en el món de la cultura. Molas plantejava una encara esperançada disjuntiva –“*o la nova cultura de masses devorà la vella de biblioteca i museu, o aquesta, eixamplant amb urgència les pròpies bases de creació i difusió, l'orientarà críticament fins a absorbir-la*”–,²⁴ mentre que Fuster mostrava un diagnòstic més expeditiu. Sarcàstic, l'homenot de Sueca assenyalava que “*podria afirmar-se que un proletari que veu la televisió ja no és un proletari, és un televident*”. La classe mitjana, ampliada pels efectes de la revolució tecnològica, es convertia, explicava l'assagista valencià, “*en la primera matèria del sistema, que és la clientela*”. És a dir, en l'engranatge indispensable per al funcionament de la nova societat de consum. És cert, concloïa Fuster, que “*el benefici és real*”,²⁵ però també ho és, explicava el suecà, que les estructures de domini en la societat de consum no desapareixen, sinó que tan sols es reformulen.

El premi Anagrama d'assaig, convocat per l'editorial que Jorge Herralde havia fundat l'any 1969, va impulsar definitivament la renovació del paisatge assagístic català. Entre els primers guanyadors d'aquest premi destaquen els filòsofs Xavier Rubert de Ventós i Eugenio Trías, guardonats en les convocatòries de 1973 i 1975 per les obres *La estètica y sus herejías* i *El*

²³ S. GINER, *L'estructura social de la llibertat*, Barcelona, Edicions 62, 1971, pàg. 30 i 31.

²⁴ J. MOLAS, *Una cultura en crisi*, Barcelona, Edicions 62, 1971, pàg. 56.

²⁵ J. FUSTER, *Babels i babilònies*, Barcelona, Edicions 62, 1991, pàg. 14.

artista y la ciudad. Tots dos filòsofs, malgrat la seva joventut, eren prou coneguts i ja havien escrit obres de certa importància com *Teoría de la sensibilidad*, premiada amb la Lletra d'Or de 1968, en el cas de Rubert, i com *La filosofía y su sombra*, en el cas de Trías. Tot i això, el premi Anagrama consolidava la seva trajectòria i feia evident la renovació del pensament català a mitjan anys setanta.

A *La estética y sus herejías* Rubert descrivia la “ruptura de convenciones”, la “valoración de lo improbable”, l’“experimentalismo” i la “crítica de códigos” que perllongaven i disseminaven “en la vida cotidiana las exigencias que el arte de vanguardia había planteado en su sector”. La mateixa revolució, assenyalava l'autor, es feia “exhibicionismo y promiscuidad” per combatre un capitalisme que ja no tan sols incloïa la producció, l'esforç i el treball, sinó que també colonitzava “el deseo, el deleite, el desecho, el ocio, la vivienda”. “Ningún aspecto de nuestra vida más íntima deja de interesarle y de ser objeto de su planificación”, assenyalava amb referència al nou capitalisme l'autor de *La estética y sus herejías*, de manera que “vivir en un sistema capitalista se ha vuelto, más que nunca, un trabajo de tiempo completo”.²⁶

A reflexionar sobre aquesta qüestió dedicava l'autor uns *Ensayos sobre el desorden*, que publicava l'any 1976, quan els canvis polítics a Espanya acabaven de començar. El capitalisme, assenyalava en aquest llibre Xavier Rubert, “ha sufrido una mutación notable al pasar del sistema de mercado al de planeamiento”, de manera que la humanitat havia passat de ser merament un “factor de producción” per exercir també com a “factor de consumo”.²⁷

Ensayos sobre el desorden es revelava com un signe de desconfiança davant d'un futur que el capitalisme saturava amb nous sistemes de planificació i control. L'autor expressava també els seus dubtes davant del “culto ilustrado al Progreso” o el “culto marxista de la Historia”, que havien bescanviat la “salvación Más allá” per la “salvación Más Adelante”. Rubert emfatitzava, en definitiva, la seva malfiança davant d'un poder que, subratllava, “no es lo que nos va a salvar, sino aquello precisamente de lo que debemos salvarnos”.

²⁶ X. RUBERT DE VENTÓS, *La estética y sus herejías*, Barcelona, Anagrama, 1974, pàg. 358, 366, 386 i 387.

²⁷ X. RUBERT DE VENTÓS, *Ensayos sobre el desorden*, Barcelona, Kairós, 1976, pàg. 33 i 34.

L'obra acollia paraules elogioses per a “*la sobrevivencia de lo particular, de lo diferencial e informulado, frente a los Órdenes que pretenden elevarlo todo a la dignidad institucional del Símbolo*”, i exaltava una “*serie de instancias minúsculas e insignificantes: lugares y países en vez de Patrias y Naciones, hipótesis en lugar de Principios, modos de hacer en lugar de Metodologías*”. Unes paraules que obrien pas a la “*serie de cataluñas minúsculas e insignificantes*”²⁸ que, en anys posteriors, Xavier Rubert desplegaria a bastament en els seus llibres sobre la nació i el nacionalisme.

La mateixa suspicàcia respecte al poder que Xavier Rubert manifestava en les seves obres la trobem exposada per Eugenio Trías a *El artista y la ciudad*, en què subratllava les dificultats d'una síntesi harmònica entre l'art i la política. De l'expulsió de l'artista de la ciutat dictaminada per Plató a la *República*, n'havia resultat, explicava Trías, l'estranyament entre ànima i ciutat i, en endavant, malgrat els intents conciliadors del Renaixement, la conversió de la producció “*en esfera autónoma y separada, sin vínculo con el mundo anímico del sujeto deseante*”, fins a esdevenir “*producción que sólo busca producción, sin tino y sin oriente*”.²⁹

Aquesta vitalitat discursiva va conduir que la tardor de 1976 un grup de pensadors catalans fundés el Col·legi de Filosofia, amb la intenció de crear un espai públic que portés la reflexió filosòfica més enllà del rigorisme acadèmic que sovint l'havia apartada del compromís cívic. Del primer grup, en van formar part Xavier Rubert de Ventós, Eugenio Trías, Antoni Vicens i Jordi Llobet. En el transcurs dels anys s'incorporaren al Col·legi bona part dels pensadors catalans més destacats de la generació nascuda al final dels anys quaranta, entre els quals Josep Ramoneda, Miguel Morey, Jaume Casals, Josep Subirós i Gerard Vilar. La implicació d'aquella nova generació de filòsofs en la vida pública es feia notar tant a través dels diferents actes convocats pel Col·legi com per la seva col·laboració en els mitjans de comunicació –Ramoneda, per exemple, va ser coordinador de les pàgines de cultura de *La Vanguardia*– i la publicació de llibres que prenién més les formes de l'assaig que no pas les de la monografia acadèmica.

La publicació de *De la modernidad*, de Xavier Rubert de Ventós, l'any 1980 marca la plena maduresa del moviment. L'obra compendiava en

²⁸ *Ibíd.*, pàg. 68, 71, 20 i 11.

²⁹ E. TRÍAS, *El artista y la ciudad*, Barcelona, Anagrama, 1976, pàg. 24.

bona part les idees que Rubert havia anat desgranant en projectes anteriors i que, sintèticament, ja havia apuntat en el volum col·lectiu *De l'amor, el desig i altres passions*, en què es reproduïen les lliçons esbossades en el curs de 1978 del Col·legi de Filosofia. Rubert formulava a *De la modernidad* una argumentada crítica de l'idealisme i es confessava desconcertat davant d'un "*mundo excesivamente facilitado y previsible*", és a dir, "*tan funcional, tan cortado a la medida de mis sentidos, ideales o expectativas*" que "*acaba produciendo un mundo tan nuestro, tan definido y explicado, que acabamos prisioneros de él*". L'autor es proposava retornar a la pròpia experiència i subratllava que "*no hay más absoluto desde el que hablar que el propio lugar y la propia piel*".³⁰

El col·lectivisme que havia dominat els anys setanta deixava pas a un nou particularisme que expressava el final d'etapa que començava a intuir-se a l'Europa del principi dels anys vuitanta. El discurs de Xavier Rubert, que recuperava "*l'admiració i el respecte per la complexitat i la matisació de la realitat*"³¹ que havia fet seus Joan Crexells³² als anys vint, obria pas a una nova fornada d'assagistes que als anys vuitanta havien de reflexionar sobre la fi de la modernitat. Els efectes de la publicació de *La condició postmoderna* (1979), de Jean-François Lyotard, i de la subsegüent controvèrsia amb Jürgen Habermas sobre la continuïtat del projecte il·lustrat van marcar, en bona part, el debat filosòfic al llarg dels anys vuitanta del segle passat. Les aportacions de Xavier Rubert de Ventós i Eugenio Trías, juntament amb les dels més joves Josep Ramoneda (*El sentit íntim*, 1982; *Mitològiques*, 1984), Pep Subirós (*Mites i raons de la modernitat*, 1984), Jorge Wagensberg (*Ideas sobre la complejidad del mundo*, 1985) i Àngel Castiñeira (*Àmbits de la postmodernitat*, 1986), marcarien la reflexió filosòfica a la Catalunya que acabava de recuperar l'autonomia política i empenia el debat sobre la fi de la modernitat.

³⁰ X. RUBERT DE VENTÓS, *De la modernidad*, Barcelona, Península, 1980, pàg. 9, 25, 26 i 43.

³¹ X. RUBERT DE VENTÓS, *Per què filosofia?*, Barcelona, Edicions 62, 1983, pàg. 71.

³² Vegeu, sobre aquest tema, N. BILBENY, *Joan Crexells en la filosofia del Noucents*, Barcelona, Dopesa, 1979.